



کارکردها و رویکردهای کتابخانه‌ها در چارچوب «علم آزاد»

دکتر رضا رجبعلی بگلو

(دانشیار پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک))

گروه علم سنجی و تحلیل اطلاعات

REZA.BEGLOU@GMAIL.COM

... در سه بخش:

۱. نقش کتابخانه‌ها در علم آزاد (دانشگاهی و پژوهشی)
۲. وضعیت کتابخانه‌های دانشگاهی (ایران) (دوره کووید-۱۹)
۳. نگاهی به درون (کنشگری برای نابرابری علمی)

علم آزاد

- یونسکو (UNESCO):

- «... مجموعه‌ای از اصول و کنش‌های (از پیش) طراحی شده برای در دسترس‌پذیری پژوهش‌های علمی برای همه که هم به نفع پژوهشگران و هم به نفع جامعه است...»

- دفتر خط‌مشی علم و فناوری امریکا (OSTP):

- «... فرآیند دسترس‌پذیری گسترده (همگانی) (انواع) برون‌دادهای پژوهشی، ضمن احترام به فرهنگ‌های متنوع (تنوع فرهنگی)، تضمین امنیت و حریم خصوصی، و ارتقای عدالت و تکرارپذیری...»

علم آزاد (ادامه)

- **فاستر (Facilitate Open Science Training for European Research):**
- «...کنش‌هایی که برای دسترس‌پذیری آزادانه نتایج و داده‌ها و روش‌های پژوهش برای بازاستفاده‌پذیری به کار می‌رود...»

اجزای علم آزاد (فاستر)

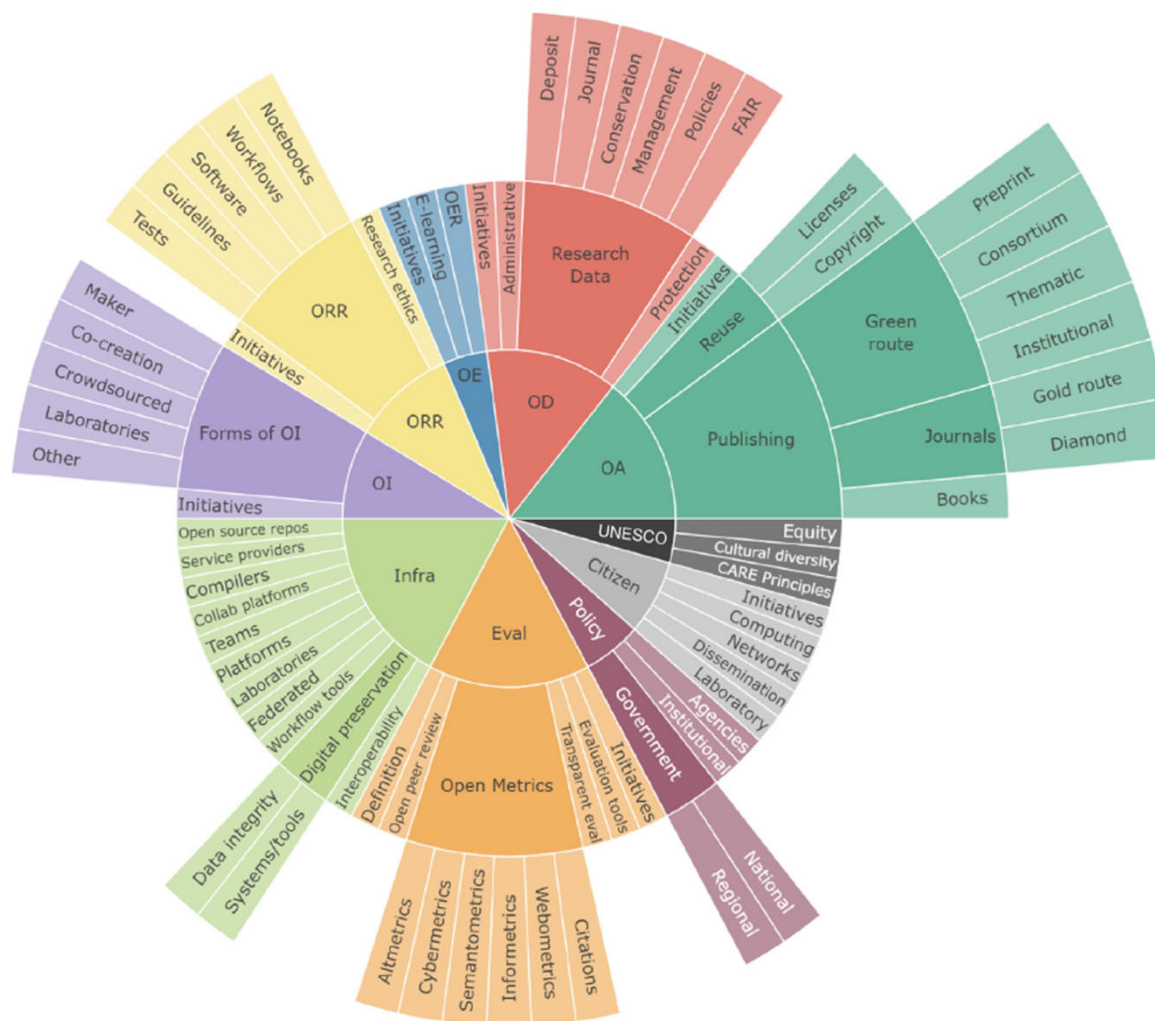
۱. **دسترسی آزاد** (نامحدود به برون دادهای علمی)؛
۲. **داده‌های آزاد** (دسترس پذیر و استفاده پذیر)؛
۳. **پژوهش تکرارپذیر** (گردش کار و روش‌های شفاف) (روش‌شناسی آزاد)؛
۴. **ارزیابی (همترازخوانی) آزاد** (شفاف و عادلانه) و شاخص‌های جایگزین برای ارزیابی پژوهش؛
۵. **سیاست‌های علم آزاد** (رهنمودها و مقررات پشتیبان از اصول علم آزاد)؛
۶. **زیرساخت‌ها و ابزارهای علم آزاد** (واسپارگاه‌ها/سامانه‌های همکاری و نگهداری از داده‌ها).

اجزای علم آزاد (ادامه)

۷. منابع آموزشی آزاد (دارای مجوز آزاد)؛

۸. نوآوری باز (ایده‌های مشارکتی و هم‌آفرینی)؛

۹. و علم شهروندی (مشارکت عمومی در پژوهش).

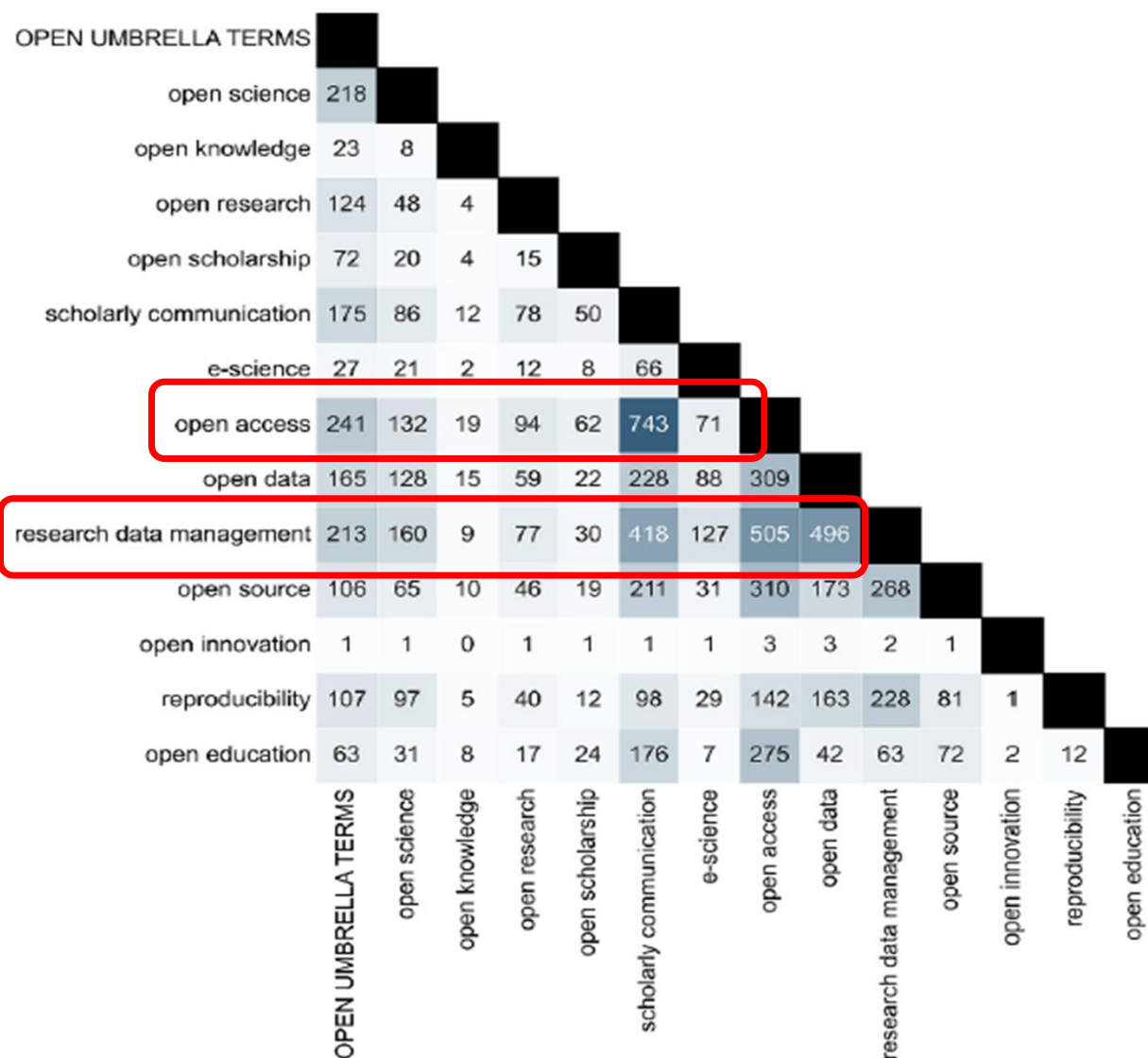


Scotti et al. 2025. *Charting open science landscapes: A systematized review of US academic libraries' engagement in open research practices*. *Journal of Academic Librarianship*, 51 (103054). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2025.103054>



Scotti et al. 2025. Charting open science landscapes: A systematized review of US academic libraries' engagement in open research practices. Journal of Academic Librarianship, 51 (103054). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2025.103054>





Scotti et al. 2025. *Charting open science landscapes: A systematized review of US academic libraries' engagement in open research practices*. Journal of Academic Librarianship, 51 (103054). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2025.103054>



وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

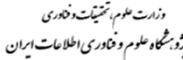


تحول بنیادین خدمات در کتابخانه‌های پژوهشی

(ون در گراف، ۲۰۲۳)

- حرکت از خدمات سنتی «از بیرون به درون» (مثل تأمین منابع اطلاعاتی) به «از درون به بیرون» (اشتراک گذاری برون‌دادهای پژوهش)؛
- دو حوزه اصلی: الف) دسترسی آزاد به برون‌دادهای علمی؛ و ب) خدمات پشتیبانی مدیریت داده‌های پژوهشی.

Van der Graaf, M. 2023. **Open Science Services by Research Libraries: Organisational perspectives**; a LIBER and ADBU report.



(ون در گراف، ۲۰۲۳) (ادامه)

تبدیل نقش کتابخانه‌های پیشرفته از ارائه صرف خدمات به **هماهنگ‌کننده و میانجی علم آزاد** در سطح مؤسسه؛

🏠 تشکیل دفتر هماهنگی علم آزاد در دل کتابخانه یا با مشارکت آن؛

➤ نهادینه‌سازی اصول علم آزاد از طریق ایجاد شبکه‌های ارتباطی میان
 ذی‌نفعان، برگزاری کارگاه‌ها و فعالیت‌های ترویجی.

Van der Graaf, M. 2023. **Open Science Services by Research Libraries: Organisational perspectives**; a LIBER and ADBU report.

نقش کتابخانه‌ها در علم آزاد

۱. ارائه و واسطه‌گری (Mediating/Advocating) خدمت

➤ ارائه زیرساخت و پشتیبانی برای انتشار دسترسی آزاد، مدیریت داده‌های پژوهشی و منابع آموزشی آزاد؛

➤ پشتیبانی از سیاست/خط‌مشی/شیوه‌های علم آزاد در مؤسسه مادر (Institution) و جامعه (Community) گسترده‌تر؛

نقش کتابخانه‌ها در علم آزاد (ادامه)

۲. مدیریت و گردآوری داده‌ها

➤ مشارکت در **گردآوری و مدیریت** داده‌های پژوهشی و **اطمینان** از دستیابی به اصول بین‌المللی (فیر) (جستجوپذیری، دسترس‌پذیری، تعامل‌پذیری، بازاستفاده‌پذیری)؛

➤ ایجاد و نگهداری **واسپارگاه (مخزن) داده‌های سازمانی** برای ذخیره‌سازی و به‌اشتراک‌گذاری داده‌های پژوهشی؛

نقش کتابخانه‌ها در علم آزاد (ادامه)

۳. آموزش و یادگیری (Education & Train)

➤ فراهم‌آوری آموزش و منابع آموزشی مورد نیاز برای پژوهشگران درباره کنش‌های علم آزاد و استفاده از **زیرساخت‌ها** (سازمانی، ملی و بین‌المللی)؛

➤ توسعه مهارت‌های فنی میان حرفه‌مندان کتابخانه برای پشتیبانی از نوآوری‌های علم آزاد.

نقش کتابخانه‌ها در علم آزاد (ادامه)

۴. مشارکت در علم شهروندی (Citizen Science)

➤ پشتیبانی از پروژه‌های علم شهروندی با فراهم‌آوری منابع، تسهیل مشارکت عمومی و ترویج انتشار داده‌های علم شهروندی؛

➤ مشارکت در توسعه مهارت‌ها، استخدام و بازاریابی نوآوری‌های علم شهروندی.

نقش کتابخانه‌ها در علم آزاد (ادامه)

۵. توسعه و حمایت از سیاست‌ها

➤ توسعه و حمایت از سیاست‌ها/خط‌مشی‌ها نهادی و ملی
پشتیبان از علم آزاد؛

➤ کنشگری فرهنگی برای فرهنگ گشودگی (Openness) و همکاری
(Collaboration) میان جامعه (Community).



وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پروژه ملی علم و فناوری اطلاعات ایران

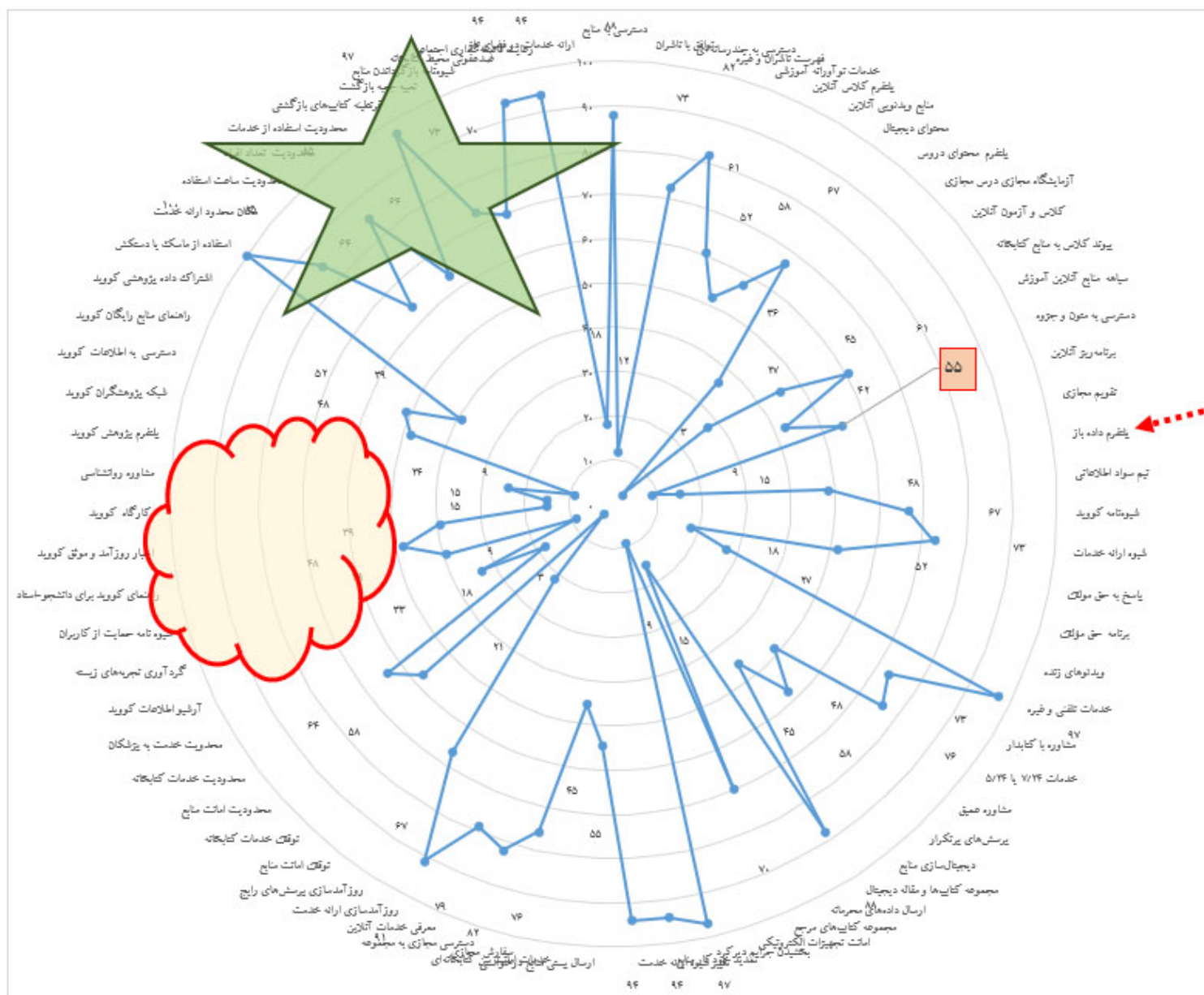


محدودیت کتابخانه‌ها در پیاده‌سازی علم آزاد

- منابع محدود برای پشتیبانی از / پیاده‌سازی علم آزاد؛
- نیاز به تخصص فنی از راه توسعه مستمر مهارت‌های حرفه‌ای؛
- حمایت نهادی ناکافی و سیاست‌های نامناسب و نامشخص.

وضعیت کتابخانه‌های دانشگاهی (ایران)

(دوره کووید-۱۹)





وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران



آزمایشگاه علم آزاد

فرجام سخن

(کنشگری آگاهانه در برابر نابرابری!)

- آپار تاید: نابرابری نظام‌مند علمی و محرومیت؛
- وضعیت علم آزاد و دسترسی آزاد در ایران؟!؛
- گذر هوش مصنوعی از مسیر علم آزاد!
- کنشگری آگاهانه و هدفمند در مسیر علم آزاد.

منابع

رجبعلی بگلو، رضا و سمیه سادات آخشیك. ۱۳۹۹. ارزیابی مقایسه‌ای عملکرد کتابخانه‌های دانشگاه‌های ایران و جهان در رویارویی با بحران کووید ۱۹. موسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

Ayris & Ignat. 2018. **Defining the role of libraries in the Open Science landscape: a reflection on current European practice**. Open Information Science 2018; 2: 1–22

Scotti et al. 2025. **Charting open science landscapes: A systematized review of US academic libraries' engagement in open research practices**. Journal of Academic Librarianship, 51 (103054). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2025.103054>

Van der Graaf, M. 2023. **Open Science Services by Research Libraries: Organisational perspectives**; a LIBER and ADBU report.



سپاس بی کران!